

проф. д-р МАНОЛ РИБОВ

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО”, гр. СОФИЯ

СТРУКТУРНИТЕ КОМПОНЕНТИ НА СВОБОДНОТО ВРЕМЕ

THE STRUCTURAL COMPONENTS OF LEISURE

Prof.Dr. MANOL RIBOV

UNWE

Abstract: Leisure has a unique nature, different from the structure and meaning of the other spheres of life. It includes reaction-concerned activities and generates positive emotions for those, who take part in it. The different manifestations of leisure, such as game, sport, recreation and tourism, could be met in almost all human societies. And they are of an extremely great significance of people’s lives.

The modern understanding of leisure emphasizes on the attitude or perception of **freedom**, satisfaction and emotions. According to the modern concept, the intensive human experiences are being defined as a “transfusion”, i.e. as a complete devotion of the leisure participant to her/his activity or involvement. Another approach in research of leisure is to regard it as **an activity**. The main advantage of this approach is its objectivity and impartiality. The later is expressed in the possibility to quantitatively define and compare the activities included in leisure. Leisure is this certain, non-engaging and discretion period of time, which remains after the completion of one’s work duties and home chores, as well as after the time needed for covering of some personal needs, and which in no way resembles the employment activity.

Fairly and objectively regarded, between work time and leisure exists a deep and organic connection. They could not be opposed to each other, as in leisure one can restore her/his labor potential and thus is being prepared for the labor process. And the work time arises and creates the conditions and preconditions for the leisure’s nature and contents. In leisure, a human regains the life energy spent in work; she/he recreates herself/himself and achieves a further development of her/his individual abilities. All theses, however, depend both on the quantitative scale and the possibilities for satisfying of necessities by the work-earned income. In this regard, work time can be considered as an estimate of labor product value, and just similarly leisure is a measure for the society’s progress and the freedom of the individuals.

Key words: leisure and attitude to leisure, leisure activities, leisure a as a time-period, leisure economics.

Нарастването на свободното време, промяната в начина на живот и потребление дадоха нови измерения на туризма, свободното време и рекреацията, както в развитите, така и в развиващите се индустрии, а туризмът се превърна в една от най-бързо развиващите се индустрии в световната икономика. Това до голяма степен обяснява и вниманието, което се отделя на проблемите на свободното време.

В икономическата литература преобладава разбирането, че работното и свободното време на личността са тъждествени на отношението

“осъществен и неосъществен труд”, с което се изразява зависимото и независимото време на личността. За работно се приема времето, през което личността принадлежи на работодателя, а в по-широк контекст - и на обществото. За разлика от него, **свободното време** е времето, през което личността разполага със себе си, както намери за добре. От общо социологическа гледна точка, свободното време се разглежда като време за интелектуално развитие на личността, за нейното образование и за изпълнението на социални функции. В емпиричен план това време се измерва с

количеството време, което остава след работа, като от него се приспадне разхода на време за транспорт до работното място и обратно, за спане, хранене, лечение, домашен труд, пазаруване и удовлетворяване на други битови нужди.

Свободното време има уникален характер, различен от структурата и значението на другите сфери от живота. То включва дейности по рекреацията и генерира положителни емоции за тези, които участват в него. Различните проявления на свободното време, каквито са играта, спорта, рекреацията и туризма, се срещат в почти всички общества и те са от изключително голямо значение за живота на хората.

Наблюденията показват, че хората изразходват голяма част от своите доходи за рекреация извън дома, спорт, практикуване на някакво хоби, пътувания, културни занимания и други. Необходими са комплексна инфраструктура и организирани системи за доставка, за да могат организациите на местно, регионално и национално равнище, както и частните агенции и организации, да предоставят услуги, свързани със свободното време и рекреацията, които да удовлетворяват нуждите на хората от развлечение и забавление, и да реализират печалба от тази дейност. Тъй като в много развити страни свободното време представлява едновременно индивидуално "право" и социална услуга, то има своята организация, управление и маркетинг. Местата и съоръженията, свързани със свободното време, са предназначени за масова употреба, а ваканциите и отпуските се определят, институционализират и съобразяват с обществото така, че всеки човек да има достъп до тези услуги.¹

Свободното време не е продукт на XXI век, този социално значим феномен се е наблюдавал, ако не през всички, то

през повечето исторически периоди. Значението, което свободното време има за обществото, неговата роля при моделирането и изграждането на социалните и морални ценности, влиянието му върху формите на обществена организация, както и приносът му за социалното благополучие, са занимавали философите и изследователите още от древни времена. Въпреки, че свободното време зависи от културните и социални различия, неговото значение може да бъде определено, ако то бъде изследвано, като отношение към свободата, като вид социална дейност и като специфичен времеви период.

Според класическото разбиране за свободното време, то представлява **чувство за свобода**. Адам Смит (1776г) дефинира труда като проклетие, а свободното време - като свобода и щастие. Той всъщност отъждествява конкретни форми на труда, от епохите на принудата и робството, със социалната действителна природа на труда. До значими изводи за свободното време стига и Карл Маркс (1867г). За него свободното време е времето за пълно развитие на индивида, който от своя страна въздейства като най-голяма производителна сила обратно върху производителната сила на труда. В наши дни Кер и Нулингер разглеждат свободното време като отношение към свободата или освобождение от някаква принуда, т.е. то се разглежда като продукт на субективни емоционални и психологически процеси. От своя страна Пийпър представя свободното време като умствен или психически процес, какъвто е мисловния процес, като за човека той е от много по-голямо значение от дейния, активния му живот. Де Грасия определя свободното време като "идеал, положение, състояние на човешкия индивид, което малко хора пожелават и още по-малко от тях успяват да постигнат". Прототипът на тази философия може да бъде открит в обществото на древните гърци. Те са

¹ Minzberg, H. Understanding Leisure, New York: Macmillan Publishing Co., 1995, p.33.

възприемали свободното време като идеал, и по-конкретно като интензивно емоционално състояние, при което добродетелите, почитането на боговете и постигането на съзерцателен дух били от първостепенно значение. Според древното гръцко общество "богатствата на ума били плод на свободното време... Свободното време съдържало в себе си цялата радост и удоволствие от живота". Следвайки философията за "идеалния човек", който се стреми към перфекционизъм в изкуството, музиката, ораторството и военното дело, Гръцката гимнастическа школа била центърът, в който се преподавало учението за свободното време. Според него, само някои привилегирани представители на обществото имали правото да преследват идеала за свободното време. Това разбиране е отразявало ясно изразената класова структура в гръцкото общество по това време, а също така е показвало и взаимозависимостта между свободното време и упражняването на власт в Древна Гърция. Както отбелязва Хемингвей (1988г.), в едно от съчиненията на Аристотел се посочва, че целта на свободното време не се изразява само в постигането на физическо и психическо съвършенство, но и в прилагането на тези знания, добродетели и превъзходство в управленското и политическото дело. Свободното време не било само лично удоволствие, но също и обществена услуга. Ето защо, задължение на привилегирваните било да допринасят за подобряване на обществения живот и благосъстояние, чрез насочване на своите знания и добродетели към политиката.

Съвременното разбиране за свободното време, като отношение или чувство, не включва в себе си обществената отговорност и политическа обвързаност, присъща за древните гърци. То акцентира върху свободното време като субективно, вътрешно чувство, сублимно преживяване, свобода, удовлетворение, емоция.

Според съвременната концепция, интензивните човешки преживявания се определят като "преливане", тоест пълно отдаване на участника в свободното време на неговата дейност или занимание. Тази концепция отскоро започна да получава признанието на психолозите, които изследват свободното време.²

Друг похват при анализа на свободното време е неговото разглеждане като "дейност". Свободното време се разглежда като "дейност, избрана главно заради самата нея" (Кели, 1982г.). Това са дейности, които човек избира свободно и са различни от тези, които го задължават по отношение на някакви отговорности, като например работните задължения, или семейните отговорности и ангажименти (Краус, 1984г.). Основното предимство на свободното време, като дейност, пред свободното време, като отношение или чувство, е неговата обективност, изразяваща се във възможността дейностите, които то включва да бъдат преброявани, измервани количествено или сравнявани. Основният му недостатък се състои в това, че е невъзможно да се определят и опишат всички дейности, които могат да влезнат в категорията "свободно време". Това е така, тъй като те са строго индивидуални за отделните хора, а освен това се различават и според мястото и времето, в които се проявяват и развиват.

Типичен пример за свободното време като дейност може да бъде открит в класическото римско общество, което за разлика от древногръцкото общество, не идеализира свободното време до такава степен. Римското общество било утилитарно и в него развлеченията, свързани със свободното време били възнаграждение, както за политиките и представителите на висшата класа, така и за по-ниските прослойки на обществото. Тези занимания се

² Brown, W. Leisure and Freedom of Personality, New York: Mc Graw – Hill Book Co, 1998, p.34.

предоставяли, с цел поддържане на реда в обществото, чрез отклоняване на вниманието на хората от социалните различия и “извисяване на развлеченията, удоволствията и свободата над болката, като най-висши блага” (Ван Гент и Браун, 1968г.).

Свободното време като дейност трансформира психологическия похват, който разглежда свободното време като вътрешно усещане и чувство, в едно реално състояние, наложено отвън (механистичен модел). Участникът в дейностите, които се числят към свободното време се освобождава от чувството “отговорност”.

В съвременното общество, моделът на свободното време като дейност може да бъде илюстриран чрез развитието на мрежа от паркове за отдих. Те са създадени, с цел посрещане на социалните нужди на хората и освобождаване от стреса, който неминуемо се явява при изпълнение на работните задължения и живота в градската среда.³

Материална основа за нарастване на свободното време е развитието и усъвършенстването на производството, повишаването на производителността на труда, на основата на механизацията, автоматизацията и електронизацията. Очевидно е, че колкото по-ефективно се използва работното време, толкова по-висока е производителността на труда, толкова повече материални блага се поставят на разположение на обществото. Това, на свой ред, способства за развитието на духовната култура на обществото, на науката, образованието и изкуството. По този начин се създават предпоставки за отделянето на повече средства за отдих и лечение на хората, за подобряване на битовите условия на живот, за развитие на физкултурата и спорта, туризма и другите активни форми на отдих. Следователно, създават се все по-

големи възможности за хората да посещават театри, концерти и музеи, да се усъвършенстват физически, да се учат и творят, обогатявайки своите познания и чувства с богатствата на човешката култура, свободно да удовлетворяват своите потребности и да ги развиват.

Безспорен факт е, че увеличаването на свободното време е важно условие за многостранното развитие на личността. Това поставя, обаче, някои изисквания към практическата дейност на обществото. Основното от тях е планомерно да се създават предпоставки за увеличаване на извънработното време, както и за нарастване и рационално използване на свободното време. Тези предпоставки са свързани със създаването на съответни материални условия и главно с развитието на обслужващата сфера, в това число и на отраслите на непроизводствената сфера, които създават услуги за обществото.

Формирането и утвърждаването на съвременния начин на живот на човека има и обратно влияние върху развитието на възпроизводствения процес. Несъмнено човекът, при новия начин на живот, е много по-добър производител, тъй като за него трудът все повече се превръща във важен компонент от ценностната му система. Подобряването на условията на живот имат съществено значение за усъвършенстването на цялостния възпроизводствен процес. Очевидно е, че нормалното възпроизводство на жизнените сили, подобряването на образованието и квалификацията на хората са важни предпоставки в това отношение. От качествено възпроизводство на работната сила във все по-висока степен ще зависи самото производство, необходимостта от неговото понататъшно интензивно развитие.

Като **времеви период**, свободното време е този неангажиращ и

³ Likert, R., Leisure Activities, New York: Macmillan Publishing Co, 1995, p. 92.

дискреционен* период, който остава след приключване на работните и домашните задължения, а също и след времето, необходимо за посрещане на някои лични нужди, които по някакъв начин наподобяват трудовата дейност (Брайтбил, 1960г.; Клоусън, 1966г.; Брокман и Мириам, 1973г.; Краус, 1984г.). Структурата на средноденонощния бюджет от време на трудовактивните хора е съставен от елементите: време за работа в материалното или нематериалното производство; време за отиване и връщане от работа или време, свързано с работата; време за спане, хранене и поддържане на личната хигиена или грижи за себе си; време за домашен труд; време за ежедневни покупки и свободно време. От своя страна, структурата на средноденонощния бюджет "свободно време" включва: време за обучение; самообразование и творческа работа; време за четене (вестници, списания, художествена литература); време за физкултура и спорт; време за занимания с любимата работа (хоби) и за художествена самодейност; време за обществена работа; време за обществена работа; време за възпитаване на децата; време за посещение на кино, театър, концерти, изложби, музеи; време за гледане на телевизия; време за ходене на гости при роднини и приятели; време за разходка в парка или града.

Прието е под **"дискреционно време"** да се разбира възможността на участниците в него да избират свободно и самостоятелно заниманията и развлеченията си. Свободният избор на занимания обаче, зависи от съществуващата структура на времето в дадено общество. Такъв е, например, уикендът – почивните дни в края на седмицата, такива са и системите за стопанска дейност или трудова организация. Дискреционното или

свободното време възниква, когато преминаваме от обществения, светски, безличен и изключително бюрократичен живот на работното място в собствения, разсъдъчен, контролируем и утешителен свят, който ни предлага свободното време.

Подобно на модела на свободното време като дейност, основното предимство на свободното време, като времеви период, е неговата обективност. То може да се измерва количествено и да бъде разграничавано от времето, предназначено за изпълняване на трудовете и други задължения. Усилията на учените са насочени главно към изготвяне на т. нар. "времеви бюджети", или това е количеството време, прекарано в различни занимания или дейности, в определен времеви интервал (Робинсън, 1977г.; Кандо, 1980г.; Кели, 1982г.). Линдер (1970г) разширява този анализ, като изследва влиянието на икономическия растеж върху количеството време, предназначено за дейности и развлечения, които се включват в категорията "свободно време".

Голямо значение за свободното време има трудът, или времето, прекарано в работа. То представлява предписаното, наложено, задължаващо време, което не се избира свободно от участниците в него. Без него би било безсмислено да говорим за свободно време. Например, в неиндустриалните номадски общества, които се занимават главно със селско стопанство, работата и свободното време са взаимосвързани и почти неразграничими. В тези общества дейностите се структурират не като времеви интервали, а в зависимост от климатичните условия и условията на средата. Идеята за "трудова етика" се появява през Средновековието. Работата или трудът са били ценени, заради моралните и икономическите ползи от тях, докато свободното време се е възприемало като "безделие" и порок (Кандо, 1975г.). Играта, почивката

* Дискреционен (лат. discretus) – който се състои от отделни части

и спортът били присъщи за децата, но в никакъв случай и за възрастните.

Най-голяма заслуга за разпространението на концепцията за свободното време в напредналите общества има промишлената революция. Започнала в края на 70-те години на XIX век, промишлената революция променя коренно взаимоотношенията: хора – природа, хора – богове, както и взаимоотношенията между самите хора. Според Краус (1971г.), промишлената революция се отразява в появата на нови градски общества, навлизането на индустрията в живота на хората, заздравяване на трудовата етика и насърчаване на рекреацията в извънработно време. Свободното време се възприемало като време за почивка и възстановяване, останало след работа. Всеки човек избирал как да го оползотворява най-добре за себе си.

Промишлената революция води до задълбочаване на разликата между свободното и работното време и определя прогреса, като резултат от труда и промишлеността. Тоест, говорим за нарастване на ролята на свободното време в живота на хората. Всичко това прави живота и природата по-предсказуеми, но също така отнема част от свободата на личния избор. Последниците от индустриализацията са драматични. Развитieto на транспорта, появата на спестяващи труда уреди, а така също и комуникациите направиха живота по-лесен, а основните дейности – изискващи по-малко време. Увеличиха се средната продължителност на живота и дохода на глава от населението. На рекреационния пазар или на пазара на свободното време се появи нов сегмент потребители – това са пенсионерите или хората в третата възраст. Броят на работните часове в седмицата намаля, а отпуските са гарантирани и регламентирани.

Можем да обобщим, че в резултат на промишлената революция, свободното време започва да заема свое време и

пространство, различни от тези на труда, но също като труда, то се поддава на планиране, систематизиране и координиране.

При разглеждането на свободното време като “извънработно време” възникват някои сериозни логически и практически въпроси. Така например, настъпва значително объркване при разграничаване на дейностите към свободното време, но наподобяват трудови дейности, и трудовите дейности, които наподобяват такива, присъщи на свободното време. Например, ремонтните дейности по собственото жилище като боядисване на стени, преустройство на мазето и други са всъщност трудови дейности. Те, обаче, се извършват в извънработното или свободното време и срещу тях не се получава парично възнаграждение. Работата в дома като чистене, готвене, пране и други, известни под общото наименование “женска работа”, се извършва от жените в извънработното време, но те определено не възприемат тази дейност като развлечение или част от свободното си време. От друга страна, някои дейности, които се възприемат като развлечение, могат да се проявяват като трудови дейности. Например, спасителите и треньорите по фигурно пързалане си изкарват хляба и едновременно с това намират удоволствие в работата си, която за мнозина представлява само хоби. За голяма част от академиците, художниците и композиторите “реалната, истинската работа” не се изразява в преподавателската дейност, продажбата на картини или диригентството, а в писането, рисуването, композирането и креативната мисъл, които могат да възникнат в извънработно време. И накрая, нека да обобщим, че за някои дейности и хора е трудно да се направи ясно разграничение между категориите “свободно” и “работно време”. Могат да се дадат още доста примери за хора, които “работят” в свободното си време и

за такива, чиято трудова дейност е изпълнена с развлечения.

В заключение ще отбележим, че между работното и свободното време съществува дълбока, органична връзка. Те не биха могли да се противопоставят, защото в свободното време човек възстановява своята работна сила и следователно се подготвя за трудовия процес, а работното време поражда и създава условията и предпоставките за характера и съдържанието на свободното време. В свободното време човек възвръща изразходваната в труда

жизнена енергия, отдъхва си и постига понататъшно развитие на индивидуалните си способности. Всичко това обаче, зависи, както от количествения мащаб на свободното време, така и от възможностите за задоволяване на потребностите с получения доход от труда. В този смисъл, както работното време е измерител за стойността на продукта на труда, така и свободното време е мяра за прогреса на обществото и свободата на индивида.

Разработката е представена на Научна конференция на Стопанския факултет при ЮЗУ „Н. Рилски” „Икономика на свободното време”, проведена на 17-19 ноември 2005 г.
